

POROČILA

TRGOVINA IN MENJALNO GOSPODARSTVO V NEOLITIKU JUGOSLAVIJE

TATJANA BREGANT

Glede na družbeno stanje prebivalcev mlajše kamene dobe ter na njihov način življenja se moramo vprašati, ali lahko govorimo v tem času o konkretnih trgovskih zvezah in o načinu, po katerem naj bi se vršila zamenjava ter ali je takšna zamenjava in način zamenjave tedaj sploh obstajal. S tem problemom se globlje pri nas ni nihče ukvarjal, le mimogrede so omenjali posamezna opazovanja, ki govore o importu iz ene kulturne skupine v drugo ali iz enega najdišča na drugo, ali pa samo o nekem vplivu. Vendar nam to ne daje nikakršne realne slike o našem vprašanju. Največ se je s tem problemom ukvarjal Vasić, ki je v zvezi z najdiščem v Vinči predpostavljala zveze in trgovino s klasično Grčijo, ker ima Vinčo za grško kolonijo,¹ čeprav je Vinča neolitična naselbina. Zato pa te Vasićeve hipoteze ne moremo sprejeti. Potrebno pa je, da elemente, ki nam jih nudijo današnje najdbe, vskladimo z možnostjo trgovine v širšem smislu besede. Ker ne nameravam podati končne sodbe o tem vprašanju, tudi ne bom zajela vseh možnih in nemožnih problemov. Omejila se bom le na neolitik v Jugoslaviji in sicer samo na najbolj karakteristične primere, ki nam omogočajo, da vsaj nekoliko osvetlimo ta problem.

Kolikor se moremo danes nasloniti na več ali manj skromne podatke terenškega raziskovanja, je naš neolitik mogoče razdeliti v dve fazi: na starejši in mlajši neolitik. Starejša faza je ugotovljena ali pa tudi suponirana samo v posameznih predelih naše države, medtem ko je mlajši neolitik zastopan po vsej državi. Po Miložičevi kronologiji ter njegovi razdelitvi moremo v starejšo fazo neolitika na našem področju prištevati predvsem severno Srbijo, Banat, Srem ter vzhodne predele Slavonije. Tu se je razprostirala starčevska kulturna skupina. V Makedoniji pa imamo tako imenovano Sesklo kulturno skupino.² Ostali predeli naše države so za sedaj še neraziskani, tako da danes še ne vemo, katere kulturne skupine so bile v tem času v Bosni in Hercegovini, v Dalmaciji, v Hrvaški, v zahodnem delu Slavonije, v Sloveniji in Istri. V mlajšo fazo pa lahko prištejemo te glavne kulturne skupine: v Vojvodini in severni Srbiji ter Sremu je vinčanska kulturna skupina, v Makedoniji Servia II., v Bosni butmirska (po nekaterih še neobjavljenih najdbah iz novejšega časa bodo pa še druge skupine), v Slavoniji in v delu Srema sremsko-slavonska skupina,³ v delu Dalmacije in

¹ Vasić, Jonska kolonija Vinča, Zbornik filozofskog fakulteta u Beogradu I, 205 sl.

² Miložić, Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mittel- und Südosteuropa 1949, 65 sl. — Miložić, Annual of the British School at Athens XLIV, 258 sl.

³ Annual I. c., XLIV, 269, sl. 3 b.

verjetno v delu Hercegovine je hvarska skupina ter danilska kulturna skupina, v Istri pa istrska. Posamezne dele Hrvatske, Hrvatskega Primorja pa danes še ni mogoče diferencirati, čeprav imamo posamezne najdbe, ki kažejo, da bodo tudi tu morda celo neke samostojne ali pa vsaj mešane skupine.⁴ V kasnejših fazah neolitika se pa javljajo še posamezne druge skupine, kot bubanjska, dalje badenska itd., ki so pa že čiste predkovinske skupine.

Zaradi pomanjkanja monografij o posameznih najdiščih in posameznih kulturnih skupinah so danes poznani tisti predmeti in tisto gradivo, iz katerega so posamezni predmeti bili izdelani in ki bi predstavljali nekaj tujega v okviru ostalega materiala. Na eni strani so takšni predmeti v sklopu ostalega gradiva, na drugi pa tudi niso zapaženi in izločeni kot nekaj posebnega, ali pa nekaj tujega iz okvira najdišč ali kulturnih skupin. Poleg tega bi za takšne predmete bilo potrebno napraviti posamezne analize, ker le te nam bodo dale možnost točnega opredeljevanja in ugotavljanja, ali je tak predmet res importiran in dospel na neko mesto iz tujega področja. Samo tako bomo mogli razpravljati tudi bodisi o pravi ali pa le o menjalni trgovini. Glede tega smo mnogo na boljšem s kasnejšim kovinskim obdobjem, ker imamo v tem času precejšnje število tako keramičnih kakor tudi kovinskih predmetov, pa najsi so to razne kovinske vaze ali razno orodje ali pa orožje, ki je bilo importirano, da ne govorim o jantaru, ki je prihajal v naše kraje celo z Baltika. V neolitičnem času se moramo pač naslanjati le v glavnem na keramične izdelke in na keramično gradivo. Ob tem moramo strogo paziti, da takšni predmeti ne predstavljajo tuj element, ki je mogel nastati tudi v domačem okolju le pod tujim vplivom, temveč da je bil res tudi uvožen. V krog nadaljnjega raziskovanja bi pa spadalo ugotavljanje mesta, odkoder je kak predmet ali gradivo za njegovo izdelavo dospelo. Za vprašanje trgovine je ta moment ravno toliko pomemben, kakor tudi ugotovitev, da je neki predmet prišel na neko najdišče nekje iz tujine. Le tako bo namreč mogoče ugotoviti trgovske stike s posameznimi kulturnimi skupinami, ki so, kakor danes vidimo, obstajali tudi že v neolitiku.

Benac je glede trgovine in ekonomskih odnosov na posebnem stališču. Sam priznava, da obstoje ekonomski odnosi, čeprav so bili minimalni, skuša pa jih raztolmačiti z migracijskimi premiki in z gentilnim mešanjem. Sklepa pa, da so bile hipoteze o trgovskih stikih napravljene bolj iz spekulativnih vzrokov.⁵ Vzrok takšnemu gledišču Benca je pač v pomanjkanju materialnih dokazov, ker so mnogi predmeti prehrane danes že propadli. Drugi predmeti so pa za sedaj še premalenkostni, ker niso dovolj raziskani.

Najstarejša kulturna skupina na področju Srbije in Vojvodine, tako imenovana starčevska kultura, nam do sedaj ni dala še nikakršnih konkretnih dokazov o importu ali pa eksportu. Domnevajo se razni njeni vplivi na Körös kulturno skupino in tudi na posamezne druge. Vendar pa ta nezadostno publicirana nima vsaj po današnjem gledišču nikakršnih tujih uvoženih predmetov na svojih najdiščih. Vsaj ti niso bili omenjeni pri dosedanjih publikacijah.⁶ Do sedaj mi tudi ni znano, ali je v času trajanja te kulturne skupine na področju Jugo-

⁴ Material doslej še ni objavljen. — Razprave III, SAZU, Ljubljana 1954, 45 sl. (Ajdovska jama pri Nemški vasi.)

⁵ Benac, Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture, Ljubljana 1952, 142.

⁶ Draga Garašanin, »Starčevačka kultura« je kot disertacija šele v tisku, ter mi ni dostopna.

slavije kje obsidijan, kar bi bilo zelo verjetno. Ta se je namreč našel v nižjih plasteh Vinče, ki je časovno paralelna s starčevsko kulturo v končni fazi.⁷ Podobne težave, kakor s starčevsko kulturo, so tudi z nekaterimi drugimi kulturnimi skupinami starejšega neolitika, posebno v Makedoniji, kjer na eni strani nimamo sistematično raziskanega skoraj nobenega najdišča, na drugi pa razen nekaj neznatnih fragmentov nimamo tudi nobenega publiciranega.⁸ Sklepi za neolitik Makedonije pa bazirajo v glavnem na raziskovanjih v Egejski Makedoniji, ne pa pri nas.

Z mlajšim neolitikom je veliko bolje, čeprav tudi tukaj slika ni preveč idealna. Med vinčansko in tiško kulturno skupino so bili ne samo kulturni stiki, temveč tudi trgovski. Predvsem moramo opozoriti na obsidijan, ki je najden v Vinči⁹ v večji množini in tudi na drugih najdiščih vinčanske kulturne skupine v Banatu. Ta predmet je pomemben posebno zaradi tega, ker ga ne nahajamo pogosto, temveč je vezan le na posamezne vulkanske predele. Tako je obsidijan, najden v Vinči in njej sorodnih najdiščih, po vsej verjetnosti, kakor domneva tudi Vasić, prišel sem po dolini Tise od nekod s severa iz Bükk pogorja, najbrž pa ni prišel direktno, ampak posredno čez tiško kulturno skupino, kjer ga nahajamo tudi na tamkajšnjih najdiščih, mogoče pa tudi čez eno starejših skupin, vsaj na začetku kulture v Vinči.

Tudi na novem neolitičnem najdišču Danilu blizu Šibenika, raziskanem v novejšem času, so našli nekaj kosov obsidijana. Dolej pa še ni zanesljivo ugotovljeno, od kod je dospel ta obsidijan. Možnosti sta dve: ali je dospel od nekod s severa, torej z istega izvora, kakor je oni iz tiške ali vinčanske kulturne skupine, ali pa je dospel iz Italije.¹⁰ Ta obsidijan nam je dragocen dokaz, ne glede na to, odkod je dospel, za menjalno trgovino, pa najsi je dospel kot surovina ali pa že izgotovljeni predmeti, v tako oddaljene predele. Ako je v Danilo prišel obsidijan po posredni poti iz tiške ali iz lengyelske kulturne skupine, bo potrebno najti pot, po kateri je bila zamenjava izvršena. Če pa je prišel iz Italije, je bil prinešen pač čez morje, kajti za pot po kopnem je pač najbrž zelo malo verjetnosti.

Italški obsidijan nahajamo tudi v istrskih najdiščih, kakor je najbrž obsidijan iz Predjame, ki pa doslej še ni publiciran.¹¹ Ravno tako je bil obsidijan najden v Betalovem spodmolu pri Postojni, znani naši paleolitski postaji, kjer se je v višjih plasteh nahajal neolitik izkopan že pred vojno.¹² Dalje je bil najden v Laški jami, Sišča jami, Pečini na Doleh in v jami v Devinu.^{12a} Gradivo se ne nahaja pri nas, zato je kontrola nemogoča. Že zaradi bližine Italije je seveda bolj

⁷ Podatke mi je dal prof. J. Korošec. — V času, ko je bil članek v tisku, je izšla tudi Garašanin, Starčevačka kultura, v kateri je avtorica naznačila, da se je tudi v Starčevu našel obsidijan, in sicer dve vrsti: prosojni in temni (str. 49). Na temelju tega moremo danes sklepati o menjalnem gospodarstvu z obsidijanom že v starejšem neolitiku.

⁸ Izjema so: objava »Crnobukija« po Garašaninu (Arheološki vestnik 1953, 75 sl.) in pa topografske beležke, ki so izšle v Bulletin of American School of Prehistoric Research 10, 1954, 51 sl.

⁹ Vasić, Preistoriska Vinča, II. 170 sl. — Vasić, Kroz kulturni sloj Vinče II, Spomenik Srpske Akademije, Beograd, 1950, 63.

¹⁰ Podatke mi je dal prof. J. Korošec.

¹¹ Podatke mi je dal prof. J. Korošec.

¹² Podatke mi je dal prof. J. Korošec.

^{12a} Moser, Karst und seine Höhlen, Triest 1899, 46, opomba 1.

verjetno, da je obsidijan prišel sem z Apeninskega polotoka. Ker pa analize niso izvršene, moremo to le domnevati. Ne glede na to, odkod je ta obsidijan dospel, priča vendar o menjalni trgovini z bolj oddaljenimi predeli.¹³ Pot, po kateri je ta obsidijan dospel k nam, bo pa razjasnjena po drugih kulturnih skupinah. Danes je seveda še nemogoče domnevati, katere so bile te kulturne skupine in kakšna je bila v resnici ta trgovska pot.

Ako v grobem pogledamo dosedanje najdbe obsidijana v mlajšem neolitiku naše države in izvor, odkoder je ta prišel, vidimo, da je poti po posredni menjalni trgovini moralo biti več. Vendar pa v grobem to razširjenost lahko vzporejamo z razširjenostjo jantarja v železni dobi Jugoslavije. Medtem ko je jantar služil le za nakit, je obsidijan služil v praktične namene, za orodje. Kljub temu bi pa skoraj mogli upoštevati nekdanjo jantarsko pot s potmi, po katerih se je vodila trgovina, čeprav menjalna in posredno z obsidijanom.

Med Vinčo in tiško kulturo pa obstajajo tudi še druge zveze, namreč v keramičnih izdelkih, ki so bili iz tiške skupine po vsej verjetnosti importirani v Vinčo. Takšnih primerov je več.¹⁴ Ni mogoče dvomiti, da bi nekatere od vaz ne bile importirane v Vinčo iz kroga tiške kulturne skupine, ker tako po obliki, kakor tudi po ornamentiki in fakturi predstavljajo nekaj tujega v gradivu iz Vinče. Nekatere druge posode, najdene tudi v Vinči, pa bodo prej predstavljale vpliv ali pa so bile izdelane po importiranih vzorih.¹⁵ Te primere postavlja Garašanin v krog tiške skupine,¹⁶ kamor tudi sodijo, izdelane pa so morale biti edinole v Vinči, kajti že zaradi velikosti niso mogle biti prinesene od drugod. Najbrž pa se bodo našle takšne stične točke in importirane vaze tudi na drugih najdiščih vinčanske kulturne skupine, ravno tako kakor se bodo našli originalni importirani kosi iz vinčanske tudi na najdiščih tiške kulturne skupine.

Keramične importirane objekte pa nimamo samo v vinčanski kulturni skupini, ki so importirani iz tiške, temveč tudi v novo odkriti kulturni skupini na jadranski obali v Danilu blizu Šibenika, ki so bili ravno tako importirani od nekod iz tujine. Gre tu za slikano keramiko, ki predstavlja nekaj tujega v kulturnem inventarju Danila. Ni pa doslej še ugotovljeno, od kod naj bi ta keramika bila importirana. Možnosti sta dve: po eni bi mogla biti importirana iz Italije (Ripoli kultura), po drugi pa nekje iz Grčije.¹⁷

Prof. Grga Novak omenja za Hvar v Grabčevi špilji fragment diminske keramike, ki je oranžno-rdeče zglajen in ornamentiran s cik-cak linijami.¹⁸ Ne pove pa, ali ima ta fragment za importiran ali za domače delo. Ker je pa to edini tak primer in ako v resnici predstavlja diminsko keramiko, bi s pravico mogli soditi, da je bil importiran na Hvar in ne predstavlja domače delo. Vendar pa bodo glede tega potrebne analize, ki bodo ugotovile, ali je to res import ali ne.

Po vsej verjetnosti bodo keramične izdelke, ki so bili importirani iz ene kulturne skupine v drugo ali pa iz enega najdišča na drugo imeli tudi drugod.

¹³ V pošteev bodo prišli vulkanski predeli v južni Italiji. — Moser, (Karst und seine Höhlen, Triest 1899, opomba 1) je sodil, da je ta obsidijan iz Liparskih otokov.

¹⁴ Garašanin, Starinar I, 21, sl. 3, 4. — Vasić, Preistoriska Vinča II, sl. 366, 367.

¹⁵ Vasić, Preistoriska Vinča II, sl. 62—68, 83, 84 itd.

¹⁶ Starinar I, 20. sl.

¹⁷ Podatke mi je dal prof. J. Korošec.

¹⁸ Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 55, Zagreb 1949, 156, 157.

Vendar so sklepi danes težki, ker po večini nimamo takšnih primerov niti omenjenih v literaturi niti niso bile doslej napravljene kakršnekoli analize, ki bi nam pokazale sestav zemlje, iz katere je takšna keramika narejena. Le na ta način bi jo mogli vzporejati s sestavom zemlje domače keramike ali pa tuje.

Nekoliko laže je tozadevno s tolmačenjem raznih kamenin. Toda tudi tu še niso napravili geološke in petrografske analize okolice posameznih lokalitet, ki bi nam pokazale, kakšne kamenine so v njih okolici in katere so prinesene iz bolj oddaljenih krajev, kar bi zopet pričalo o menjalni trgovini. Sploh pa imamo dokaj slabe podatke o točnih poročilih, iz kakšnega gradiva so izdelani posamezni kamniti predmeti. Vasić omenja, da so v Vinči nekateri predmeti izdelani iz nefrita, katerega pa ni na Avali, odkoder so dobivali druge rudnine in kamenine.¹⁹ Tako je moral biti tudi nefrit za izdelavo kamenitih sekir in drugega orodja ali pa že dogotovljeno orodje, uvožen v Vinčo. Podoben primer je v Vinči tudi z nekaterimi drugimi kameninami in kamnitim orodjem. Vasić sam domneva, da bi naj bil gorski kristal, katerega najdemo v Vinči v precejšnjem številu in ki se je tudi nekoliko obdelaval, kar vidimo po raznih vrezih, prinesen s planine Rudnika, ki leži jugozahodno od Vinče.²⁰ Dalje so v Vinči najdeni tudi posamezni nakitni predmeti ali amulete, izdelane iz kalcita in alabakra.²¹ Niti kalcit niti alabaster niso odkriti v bližnji okolici Vinče ter so zaradi tega morali biti uvoženi. Vasić je na temelju analiz Nikole Tomića, ki je nekatere figure opredelil da so iz kalcita posebne vrste, katerega poznajo v znanosti pod imenom »orientalni alabaster« in ki se je v klasičnem času širil iz Egipta, sodil, da bi posamezni primeri mogli biti jugovzhodnega izvora.²² Vendar je pa Tomić omenil, da je alabaster tudi na Fruški gori.²³ Vsekakor nam je veliko bližja domneva, da je bil ta kalcit, znan pod imenom »orientalni alabaster«, pripeljan v Vinčo od nekod iz Fruške gore, kakor pa od nekod z jugovzhoda. Ta domneva ima svojo podlago že v smeri premikanja obsidijana, ki je ravno tako prihajal v Vinčo s severa. Toda ne glede na to, od kod je bil pripeljan kalcit in alabaster, je pomembno, da ni bil v sami okolici Vinče, temveč je bil uvožen iz tujine, kar zopet pomeni samo trgovske stike tedanjega časa. Zato je verjetno, da bodo podobni momenti tudi na drugih najdiščih, vendar se v literaturi do sedaj ne omenjajo.

Tu naj omenim samo še en primer, ki je ravno tako karakterističen in ki nam ravno tako kaže na možnost menjalne trgovine. To je cinobrova barva. Za Vinčo ta barva ni karakteristična za vprašanje trgovine, ker je rudnik cinabarita skoraj v neposredni bližini Vinče, na Avali, od koder so prebivalci Vinče pridobivali cinabarit.²⁴ Pač pa imamo, kakor so pokazale kemične analize pri inkrustirani keramiki, v Danilu opravka tudi s cinobrovo barvo, s katero so barvali tudi posamezne dele nekaterih vaz.²⁵ Ker pa cinabarita ni nikjer v zaledju Šibenika, je morala cinobrova barva biti prinesena v Danilo. Od kod, je pa še odprto vprašanje. Tako imamo tu zopet opravke z elementi menjalne trgovine.

Teh nekaj primerov tujih predmetov ali gradiva, ki sem jih omenila o neolitiku Jugoslavije, nam nazorno govori o uvozu na eni strani na posamezna naj-

¹⁹ Vasić, Kroz kulturni sloj Vinče, Beograd 1950, 43.

²⁰ Vasić, Vinča I, 104. — Vasić, Vinča II, 99. sl., sl. 192 a—h.

²¹ Vasić, Vinča II, 92, sl. 103, sl. 171 174, 175, 176, 177, 178, 179, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207 iz kalcita, sl. 172, 173, 180, 195 iz alabakra.

²² Vasić, Vinča II, 104.

²³ l. c., 104.

²⁴ Vinča I, 4. sl.

²⁵ Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 1952, 107.

dišča, na drugi nam pa zopet govorijo o izvozu iz drugih najdišč ali kulturnih skupin. Ni dvoma, da so se mnogi predmeti uvažali in izvažali iz enega najdišča na drugo v krogu ene kulturne skupine. Imamo pa tudi dokaze, da se je to dogajalo med različnimi kulturnimi skupinami. Današnji skromni podatki se bodo povečali s tistim trenutkom, ko se bo povečalo tudi zanimanje za ta problem, ko bo več ugotovitev tujih elementov na posameznih najdiščih in ko bodo izvršene zato potrebne kemične, petrografske, geološke in druge analize. Za sedaj pač sloni mnogo tega le na skromnih domnevah. Vendar pa nam že teh nekaj primerov, ki sem jih omenila, priča o obstoju medsebojne menjalne trgovine med posameznimi kulturnimi skupinami in posameznimi najdišči. Domnevati pa moramo, da je ne glede na pomanjkanje dokazov trajnega gradiva bila menjalna trgovina veliko močnejša. V menjalno trgovino sodijo ravno tako produkti poljedelstva, lova in živinoreje, skratka produkti celotne ekonomike, s katerimi se je medsebojna trgovina prav tako vršila. Tako nima nikakršnega pomena zanikati obstoj menjalne trgovine v neolitiku Jugoslavije. Potrebno je temu problemu posvetiti le nekoliko več pozornosti in zbirati ustrezne podatke.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wirtschaft und der Tauschhandel im Neolithikum Jugoslawiens

In Erörterung der gesellschaftlichen und Lebensverhältnisse der jüngeren Steinzeit stellt die Verfasserin in ihrem Artikel die Frage über die Möglichkeiten von Handelsverbindungen und der Art des Tauschhandels in dieser Zeit auf dem Gebiet von heutigen Jugoslawien. Der Kern des Problems wurde bisher noch von niemand in Angriff genommen, obwohl einzelne Autoren entweder im positiven oder im negativen Sinne solche Möglichkeiten erörtern. Die Schwierigkeiten in der Behandlung dieser Frage und diesbezüglicher Folgerungen liegen vorerst in Ermangelung von Monographien, von genauen Beobachtungen und von verschiedenen Analysen. Bis jetzt verfügen wir noch über keine handgreiflichen Beweise betreffend den Tauschhandel im jugoslawischen Neolithikum. Etwas besser verhält es sich mit dem jüngeren Neolithikum, obwohl diesbezügliche Angaben recht karg sind. Es bestanden zweifelsohne Handelsbeziehungen zwischen den Kulturgruppen von Theiss und von Vinča bezüglich des Obsidians und der Keramik. Obsidian wurde nun auch in Dalmatien (Umgebung von Šibenik) gefunden. Es ist jedoch noch nicht festgestellt, ob dies italienischer Obsidian ist, oder ob er von dem Bükkgebirge stammt. Italienischer Obsidian wird jedoch in Orten von Istrien gefunden. Ausser dem bereits erwähnten keramischen Tauschhandel finden wir aber importierte Keramik auch an einzelnen anderen Stellen. Dies ist heute der Fall mit der bemalten Keramik, die in der Umgebung von Šibenik gefunden wurde. Ebenso auch mit keramischen Einzelstücken auf der Insel Hvar; für diese Keramik vermutet man, dass sie sogar aus Thessalien importiert werden konnte. Etwas einfacher steht es um die Fragen bezüglich verschiedener Gesteine. Jedoch wird man auch diesbezüglich verschiedene petrographische und andere Analysen durchführen müssen. Erst danach wird ein klareres Bild von dem Tauschhandel gewonnen werden. Man kann mit Sicherheit annehmen, dass solcher Tauschhandel auch zur Zeit des jugoslawischen Neolithikums stattfand.